

Gülxarə ƏHMƏDOVA

AMEA Folklor İnstitutu

E-mail: gulxarehmed@gmail.com

<https://doi.org/10.59849/2309-7949.2024.3.128>

QARABAĞ BAYATILARININ QURULUŞU

(Son dövrlərdə toplanmış mətnlər əsasında)

Açar sözlər: Qarabağ, son dövr bayatıları, misra, qafiyə, bənd

SUMMARY

Gulhare Ahmedova

Structure of Karabakh Bayati's

(Based on modern collected texts)

In the article, the subject and structure of the stale items collected from Karabakh in recent years are mentioned. There is a certain structure of this genre in folklore and art. However, we see that there are certain changes in the establishment of some stale communities that were created in connection with the fugitive, abandoned, and displaced homelands and have been gathered in recent times. In the article, stale items collected recently from the struggling residents of the occupied areas are investigated.

Key words: Karabakh, modern bayati's, verse, rhyme, band

РЕЗЮМЕ

Гюльхара Ахмадова

СТРОЕНИЕ КАРАБАХСКИХ БАЯТЫ

(На основе текстов, собранных за последнее время)

В статье рассматривается тема и структура баяты, собранных в Карабахе за последнее время. В фольклористике этот жанр имеет определенную структуру. Однако мы видим, что у некоторых баяты собранных у беженцев, которые посветили их изгнанию из своего дома, за последний период в структуре появились определенные изменения. В статье исследуются устаревшие сведения, собранные за последнее время у жителей, вынужденных покинуть оккупационные районы.

Ключевые слова: Карабах, баяты, собранные за последний период, строка, рифма, куплет

Külli-Qarabağın abi-həyatı

Nərmü-nazik bayatıdır, bayatı.

(Molla Vəli Vidadi)

Bayatı janrı türk xalqlarına mənsubluğu ilə seçilən janırlardan olub, özünəməxsus poetik sistemi, sabit forma strukturuna malik olan şeir şəklidir. Türk xalqlarına aidliyi heç kimdə şübhə qoymayan varsağı, tuyuq, bayatı kimi şeir şəkillərində türkün düşüncəsi, dünyagörüşü, arzu və istəkləri, aktiv həyat tərzi ilə bağlı bir çox məsələlər öz əksini tapmışdır.

Bayatı termin olaraq Bayat adlı türk tayfalarının adı ilə əlaqələndirilsə də, folklorşünaslıqda bu fikrə münasibət birmənalı olmamışdır. Professor İsrail Ab-

başlı bayatının türk tayfalarının adı ilə əlaqəli olduğu fikrini irəli sürsə də, tədqiqatçı Ağaverdi Xəlil bu ifadənin “boy aytmaq” ifadəsinin fonetik dəyişimi nəticəsində meydana gəldiyini iddia edir.

Bayatı janrı türk xalqları içərisində müxtəlif adlarla adlandırılır. İraq türkmanlarında bu janrın adına xoyrat, mani də deyilir. Hətta İraq-türkman xalqlarının bir sıra məhəbbət dastanlarının nəzm hissələri Azərbaycan folklorundan fərqli olaraq, qoşma və gəraylı şəklində yox, xoyratlardan ibarət olur. Azərbaycanın Şimal-qərb bölgəsindən toplanan folklor materiallarında da bayatların – xoyratların bəzən saz havaları üstündə oxunduğunu görürük.

Azərbaycan folklorunun ilkin janrlarından olan bayatların müəyyənləşmiş strukturu var: dörd misralı, hər misrası yeddi hecalı, birinci, ikinci və dördüncü misraları həm qafiyə, üçüncüsü isə sərbəst olan lirik şeir növüdür. Xalq min illər boyunca bu janrda nümunələr yaratmış və hər bayatıda janr xüsusiyyətlərinə ciddi şəkildə riayət etmişdir. Məsələn:

*Əzizim, ilə qaldı,
Ay keçdi, ilə qaldı.
Bülbüllər uçdu getdi,
Ayrılıq gülə qaldı* (Azərbaycan bayatları, 2004: 170).

Lakin tarixən yaranmış bayatılarda heca, qafiyə və misralarda bəzən müəyyən istisnaların olduğunu da görürük. Məsələn:

*(-Mən) Aşiq yollarda qala,
Düşüb yollarda qala.
Sənin də mənim tək,
Göz(-lər)ün yollarda qala* (Bayatılar, 1977: 35).

Bu mətndə birinci misra 8, ikinci 7, üçüncü misra 7, dördüncü isə 8 hecalıdır və iki məqamda: birinci və dördüncü misralarda heca sayı pozulmuşdur. Tərtibçi hər bayatıya janrın tələbləri ilə yanaşmış, mətnin klassik modelini oxucuya çatdırmışdır.

Növbəti istisnalardan biri də bayatılarda misra sayının məlum həddi keçməsidir. Tədqiqatçı Xuraman Kərimova yazır: “... bəzən söyləyicinin söyləmə məqamındaki təəssüratı, emosiyaları mətndə öz əksini tapır. ... bayatı söyləyənin emosiyası bəzən dörd misraya, yeddi hecaya sığmır” (Kərimova, 2008: 74-73). Məsələn:

*Əzizim gəcavasına,
At oxu, gəcava sına.
Sarvan sarp yerdən keçər,
Qorxmaz gəcava sına.
Özüm özünə qurban,
Sarvan gəcavasına* (Bayatılar, 1977: 116).

Bu nümunədə misra sayı dördədən altıya yüksəlmişdir.

Mühacirət ədəbiyyatının görkəmli nümayəndəsi Ceyhun Hacıbəylinin Qarabağdan topladığı və 1933-cü ildə Fransada nəşr etdirdiyi folklor nümunələri

içərisində bayatılar xüsusi yer tutur. Həmin bayatılarda da janrın tələblərinə ciddi riayət olunduğunu görürük. Məsələn:

*Qarabağda talan var,
Zülfün üzə salan var.
Mən burda çox əyləndim,
Gözü yolda qalan var*

(Ledialect et lefolk-lore du Karabagh, 1933: 97).

Üçüncü misrada verilmiş *əyləndim* sözü Qarabağ bölgəsində *dayandım*, *ləngidim* mənasında işlədilir.

Və ya:

*Gedən, getmə dayan, dur,
Sirrim sənə ayandır.
Gəlişinə mən qurban,
Gedişin nə yamandır*

(Ledialect et lefolk-lore du Karabagh, 1933: 97).

Bu nümunələrdə də heca və misra sayı öz ölçüsündədir.

Nəsrdən fərqli olaraq, nəzmin əsas əlaməti ritmik səciyyə daşmasıdır. Tədqiqatçı Asif Hacılı bununla bağlı yazır: “*Ritm bədii nitqin poetik janra və məzmununa uyğun ahəngdarlığıdır. Deməli, ritm ilk növbədə canlı dilin səciyyəsidən və janr ənənəsindən yaranır*” (Hacılı, 2019: 31). Bayatılarda hecaların daxili bölgüsü və düzümü müəyyən qanunauyğunluğa tabe olur. Bayatılarda vurğu ritmik çevikliyi təmin edən əsas vasitələrdəndir. Hər misrada təxminən eyni miqdarda vurğulu heca işlənərək bayatının ümumi quruluşunda tamlığı təmin edir. Bu mənada Asif Hacılinin aşağıdakı fikirləri ilə razılaşmaq yerinə düşər ki, hecaların sayca bərabərliyi, təqtcə bölünmə, sözlərin kəmiyyətə təxmini uyğunluğu ilə yanaşı, vurğuların say və yerinə görə qismən təkrarı da bayatıların və ümumən milli şeirimizin ritm keyfiyyətlərindən sayılır (Hacılı, 2019: 35). Xüsusilə aşığı yaradıcılığında müəllifli bayatıların meydana çıxması bir daha sübut edir ki, bayatı janrı musiqili bitkin intonasiyaya malik ritmik janrdır.

Forma, şəkil etibarilə sabit quruluşa malik olan bayatı məzmun baxımından olduqca rəngarəngdir. Bayatılarda xalqın sevinci, kədəri, arzusu, diləyi, həsrəti poetik dillə ifadə olunur. Bayatı forma etibarilə daha rahat şeir şəkli olduğu üçün tarixən xalq öz sevincini də, kədərini də, ağrı-acısını da, hətta beşik başında laylasını da bu şeir formasında ifadə etmişdir. Xüsusilə Qarabağın işğal dövründə öz yurd-yuvalarından didərgin düşmüş on minlərlə sakinin dərdi, kədəri, vətən həsrəti onların sinəsində qövr edərək nisgilli bayatılara çevrilmişdir. Bu nisgil, kədər o qədər güclü oldu ki, bəzən bayatının sabit forma qəliblərinə belə sığmadı. Buna görə də bu dövrdə Qarabağ əhalisindən toplanan bayatıların bir qismində dörd misra yox, altı və daha çoxmisralı bayatı-ağı nümunələrinə rast gəlirik. Bu nümunələr özlüyündə xalqın kədərinin ağırlığını, faciənin miqyasının genişliyinin göstəricisidir.

1990-cı ilə qədər nəşr olunmuş bayatı kitablarında, demək olar ki, bayatı strukturunda cüzi istisnalar olmuşdur. Həmin ildən Azərbaycanda insanların

həyatının axarı dəyişdi, xalq gözləmədiyi faciələr yaşadı, ağlasığmaz müsibətlərin şahidi oldu. Ölkədə artıq qaçqın, köçkün, şəhid, qazi, soyqırımı həyatı başladı. Bütün bu yaşantılar bayatı mətnlərində də öz ifadəsini tapmışdır. Kədər, qəzəb, həsrət, nisgil dolu ağırlı duyğular sel kimi bayatı mətnlərinə axıb doldu. Bəzən mövzu bayatının strukturuna təsir göstərmiş, klassik modeldə dəyişikliklər baş vermişdir. Məsələn:

*Bu yol heşana gedər,
Aşar, heşana gedər.
Ermənilərin Xocalıya vurduğu
Dərin yaranın ağrısı
Ataların, anaların ürəyində
Gora nişana gedər .
= arılar şan eylədi.
Ermənilərin Xocalıya vurduğu
Yaranın ağrısı
Ataların, anaların ürəyində
Gora nişana gedər*

(Qarabağ: folklor da bir tarixdir, IX, 2014: 304).

Toplayıcı mətni 2014-cü ildə Qarabağ köçkünlərindən yazıya almış, söyləyicinin mətnini olduğu kimi nəşrə vermişdir. Xalqa vurulan mənəvi zərbələr bayatının quruluşuna ciddi təsir göstərmiş, həm heca, həm də misra sayında məlum həddi aşmışdır. Həmin bayatının klassik formasına nəzər salaq:

*Bu yol Kaşana gedər,
Getsə, Pişmana gedər.
Qəriblikdə ölən
Börkü nişana gedər* (Bayatılar, 1977: 264).

Qarabağda müharibə başlayandan sonra bu janra daha çox müraciət edilməsinin səbəbi bayatının hiss və duyğuların ifadəsi üçün daha münasib janr olmasıdır. Azərbaycanın müxtəlif ərazilərinə səpələnmiş qaçqın və köçkünlərdən toplanmış bayatılarda vətən həsrəti əsas mövzudur. Ümumiyyətlə, Qarabağdan toplanmış bayatılarda hər zaman yurd sevgisi, vətən həsrəti aparıcı mövzu olmuşdur. Adət etdikləri həyat tərzindən, ata-baba ocağından, qohum-qonşularından ayrı düşüb, diyarbadıyar səpələnən qarabağlıların sızılıtları əksərən bayatılarda əks olunmuşdur. Məsələn:

*Əzizinəm bu dərdi,
Dərya dərdi, su dərdi.
Qarabağdan gen düşdüm,
Çəkəmmədim bu dərdi*

(Azərbaycan folkloru antologiyası, V, 2009: 330).

Vətən həsrəti deyəndə təkcə yurd yerindən ayrılıq başa düşülmür. Keçmiş xatirələrdən, bugünkü yaşayışdan, gələcək arzularından didərginlik bayatılarının mövzusuna çevrilmişdir. Bu insanlar dərdlərini dilə gətirib uzaq düşmüş yaxınları ilə bölüşməklə qismən rahatlıq tapmışlar:

*Qarabağ yolu fərman,
Torpağı gözə dərman.
Saa kağız yazıram,
Yarı dərd, yarı dərman*

(Azərbaycan folkloru antologiyası, V, 2009: 320).

Digər bir nümunəyə nəzər salaq:

*Dağlar, dağlar, dur dağlar,
Sənə yağır nur, dağlar.
Getdim, kimsə tapmadım,
Lələ köçüp, yurd ağlar*

(Qarabağ: folklor da bir tarixdir VIII, 2014: 377).

Son dövr bayatıları daha çox ağı məzmunludur. Bunun da səbəbi aydındır. Qarabağın müharibə bölgəsi olması, ölkədə gedən siyasi hadisələr xalqın yaradıcılığında tez bir zamanda öz əksini tapdı. Yeni yaranmış nümunələrdə bəzən fərqli xüsusiyyətlər özünü göstərir. Bu, bayatıların quruluşuna təsirsiz qalmamışdır. Belə bayatılar bəzən nəsr və nəzm arasında keçid xarakteri daşıyır. Tədqiqatçı Xuraman Kərimova yazır: “Söyləyici nəzmlə olan ağı bayatılarının içərisində nəsrə keçid eləmiş, şəxsi improvizələrini etdikdən sonra yenidən klassik modelə qayıdaraq bayatını bitirmişdir” (Kərimova, 2019: 164). Məsələn:

*Ay doğdu, paralandı,
Gün çıxdı, aralandı.
Qəlbi binam, səhra məhləm,
Çiçəkli baxçam, güllü bostanım
keçdi gəvur əlinə, vətəndən azğın
düşdüm. Bir şor kanalın belində
su çəkdirib bostan əkdim.
Mənə qaşqın dedilər,
Ürəyim paralandı*

(Qarabağ: folklor da bir tarixdir, IX, 2014: 305).

Bu bayatı əslində birinci və sonuncu iki misralardan ibarətdir. Lakin söyləyici ifa prosesində öz şəxsi faciələrini, ondan doğan yaşantılarını əks etdirmiş, başına gələnləri təsvir etmişdir. Söylənən informasiyaların bayatının məlum ölçüsünə sığması mümkün olmadığı üçün şeirin quruluşunda misra sayının artımı baş vermiş, araya nəsr cümlələri girmişdir. Bu pərakəndiliyə baxmayaraq bayatı çox aydın şəkildə görünməkdədir:

*Ay doğdu, paralandı,
Gün çıxdı, aralandı.
Mənə qaşqın dedilər,
Ürəyim paralandı.*

Bu, yeddihecalı, dördmisralı, qafiyəsi, təqtisi yerli-yerində olan bir bayatıdır.

Söyləyici Qarabağda baş vermiş müsibətlərin şahididir. Boş qalmış yurd yeri, viran bağlar, qərblilik həyatı, vaxtsız ölüm, şəhidlik, qazilik – bütün bu yaşantılar söyləyicini rıqqətə gətirir. Təbii ki, bunlar məlum bayatıların ilkin quru-

luşuna təsir göstərir və nəticədə misraların, hecaların sayında, bəzən qafiyəsində də dəyişikliklər yaranır.

*Eləmi, meşəli yerdə,
Tər-bənövşəli yerdə.
Ömrümün qönçə çağı
Qaldım döşəli yerdə.
= Araz meşəli yerdə,
Güllü-bənövşəli yerdə.
İgidlərimiz elə qırıldı, elə vuruldu.
Qaldı döşəli yerdə*

(Qarabağ: folklor da bir tarixdir, 2014: 378).

Tədqiqatçı Ləman Süleymanovanın fikrincə, folklor mətnlərinin deformasiyası, söyləyicilərin klassik folklor formullarından istifadə etməmələri onların mətni pis bilmələrinə dəlalət edir (Süleymanova, 2005: 243). Şübhəsiz, bunun da rolu olmamış deyil. Söyləyici unuduğu sözü, misranı, qafiyəni özünəməxsus şəkildə uyduraraq boşluğu doldurur. Bu, əksər hallarda bayatının quruluşunda müəyyən deformasiyalar yaradır. Xalq şeirində ölçü, bölgü, qafiyə əsas şərtidir. Çünki bunlar əsərin yadda qalmasına xidmət edir.

*Mən Aşiqəm, Qarabağ,
Şəki, Şirvan, Qarabağ.
Tehran gülüstan olsa,
Yaddan çıxmaz Qarabağ* (Bayatılar, 1977: 253).

QARABAĞDAN SON DÖVRDƏ TOPLANMIŞ BAYATILARDAN NÜMUNƏLƏR:

Qızılgül oyum-oyum,
Oyum, qoynuma qoyum.
Allah, nə kətdən doydum,
Nə dolandım,
– Allah itirdim sevdələrimi,
Mən sizdən necə doyum?

O tay bu taya baxar,
Arasından Kür çayı axar.
İtirdih qardaş-bajımızı,
Neçə analar-bajılar
İşixlıya kor baxar.

Yeri, yeri, çisginim yeri,
Dumanım, çisginim yeri.
Yaxşı Soltannıda keçirdiyimiz
Günnərimiz getdi,
İndi yeri, pis günüm yeri.

Fələh, fələh, dad fələh,
Hurrey fələh, şad fələh.
Bizim bu cahılları qırdın, bizə
Köşkünnüh, qaşqınnıx qismət elədin,
Bizə pişirdiyin plovdan
Bircə sən də dad, fələh.

Göynən uçan üş qardaş,
Xançalı gümüş qardaş.
Xeyrim-şərim olanda , ay qardaş,
Saçım sənə üzəngi,
Gəl qarımnan düş, qardaş.

Alma könlüm, nar könlüm,
Heyva könlüm, nar könlüm.
Ölüfdü gəlin anam, bir cüt qardaşım,
Şaddıxnan işim yoxdu,
Ağlamaxnan al könlüm.

Mən aşiq, oda yandı,
Su gəldi, o da yandı.
Zülmə, zəhmətlə dərdini biçdiyim ellər,
obalar, əzizlədiyim həyətlər, bağlar
Oda yandı.

Maşın gəlir, yan verir,
Ağdamnan nişan verir.
Nə bilim, əqrabalar harda qalıb?
Kim harda qalır, harda can verir?

Bağda bulum xəvəri, kimnən bilim xəvəri?
Duman, sən bir balanın canı,
Tafdıx, sən bir balanın canı,
Dədəm, nənəm ölüfdü,
Kim kimə verə bilər
Belə zulum xəvəri?

Əyilsin başın, dağlar,
Tökülsün daşın, dağlar.
Görüm necə ki mənim beş
Qardaşım ölüb, üş bajım ölüb,
Yaxşı əmim, dayım, qohum-
əvlatdarımız ölüb,

sənin də mənim kimi
Ölsün qardaşın, dağlar
(Qarabağ: folklor da bir tarixdir, VI, 2013: 330-371).

Arazı ayırdılar,
Kuminən qayırdılar.
Bajı qardaşdan ayrılmazdı,
Zülümnən ayırdılar.
= Arazı ayırdılar,
Qumnan qayırdılar.
Bizi öz elimizdən
Zülümnən ayırdılar.
= Arazı ayırdılar,
Qum ilə doyurdular.
Dünya hamısı atadan, anadan doysa da,
atam, anam bizə doymaz.
Atamı, anamı da bizdən zülm ilə ayırdılar
(Qarabağ: folklor da bir tarixdir, VII, 2014: 332).

Dağları gəzdim, gəldim,
Güllərin üzüm, gəldim.
Üzüm tutdum Vətən sari,
Vətənnən əlimi üzüm, gəldim.
= dağları gəzdim, gəldim,
Daşları düzdüm, gəldim.
Əyax qoydum, əl çəhdim,
Sənnən əlimi üzüm, gəldim.

Mən aşix, elkəsənnən,
Kəsə gəl elkəsənnən.
Vətən yaman yadıma düşüf,
İsdiyirəm gedəm, qorxuram yolkəsənnən.

Mənaşix, gündə mənim,
Boynumda var gündə mənim
Fələh bir iş işdədi,
Burnumnan gəldi, töküldü
Gördüyüm gün də mənim.

Qəribəm, ağırlı başım,
Yasdığa damer qanı yaşım.
Çıxallar boylanallar,
Deyər, qərip, gələr qardaşın.

Deyir, Qarabağda bağ olmaz,
Qara salxım ağ olmaz.
Kimin cavan balası gedif,
Onun ürəyində yağ olmaz.
= Haramıda bağ olmaz,
Qara salxım ağ olmaz.
Qəriblihdə ölən
Ürəyində yağ olmaz.

Qarabağda talan var,
Zilfin üzə salan var.
Getdin, nə çox ləngidin,
=Nə gedən var, nə gələn,
Gözü yolda qalan var.

Mən səni Leyli gördüm,
Leyli, gileyli gördüm.
Aylar, illər gəlir,
Bayramlar gəlir, ay bala,
Gedirəm səni görməyə,
Torpaxdan öylü görürəm.

Aşırı mən görəndimi?
Halın mən görəndimi?
Qurban olum sana, ay qardaş,
Bütün qohum-öylədin gəlif,
Aç üzünən örpəyin,
Görüm mən görəndimi?

Qalam vay,
Əsgəran vay, Qalam vay.
Qırılıfdaı Qalam vay.
Yerdə qalannardan uzax olsun,
Qırılıfdı qoşunum,
Qalmıyıfdı qalam, vay.
Deerdim, coravın ağına bax,
Dəsdələ, bağına bax.
Ay Qarabağ, vətənim,
Məni görməh isdəsən,
Çıx Üştəpənin dağına bax.

Güneydən günə düşdüm,
Bağlı düyünə düşdüm.
Öyün yıxılar, ay fələh,

Çoxlu arzularım vardı.
Özüm deyən olmadı,
Sən deyən günə düşdüm

(Qarabağ: folklor da bir tarixdir, VII, 2014: 332-353).

Nəticə olaraq deyə bilərik ki, bayatı janr və forma etibarilə əsrlərdən bəri dəyişməyən, sabit quruluşa malik olmuşdur. Türk xalqlarının yaradıcılıq məhsulu olan bayatı məzmun baxımından da əsrlərlə xalqın sevincinin, kədərinin, arzu və istəyinin bədii tərcümanı, ifadə şəkli olmuşdur. Xalq sevinəndə də, ağlayanda da bayatı misraları üstə, bayatı musiqisinin sədaları altında şənənib-ağlamışdır. Kədərini bayatı misraları ilə bölüb ovutmuş, yüngülləşdirməyə çalışmışdır. Dərdin, kədərin, faciənin miqyası böyük olduqda isə bu ağır yük dörd misranın çərçivəsinə sığmamış, həmin çərçivədən kənara çıxmışdır. XX əsrin 90-cı illərində mənfur ermənilər xalqımızın başına çox böyük müsibətlər, faciələr gətirmişlər. Məhz erməni zülmünün, qəddarlığının nəticəsində xalqımız əsrlərdir yaşadığı doğma dədə-baba torpaqlarından məcburi köçkün düşmüşlər. Xalqın ürəyində qaysaqlanan vətən, yurd həsrəti adlı yarası yenidən sızıldamağa, qanamağa başladı. Bu səbəbdən Qarabağın ermənilər tərəfindən işğalı dövründə ərsəyə gələn bayatılarda biz həmin dörd misralı strukturun pozulduğunu görürük. Bu dərdin, kədərin ağırlığının, faciənin miqyasının böyüklüyünün poetik göstəricisidir. Bu tipli bayatılar daha çox ağı məzmunundadır. Məqalədə Qarabağdan son dövrlərdə toplanan bayatıların məhz bu xüsusiyyətlərindən bəhs olunur.

ƏDƏBİYYAT

1. Azərbaycan bayatıları. Tərtib edənlər: B.Abdulla, Q.Babazadə, E.Məmmədli. – Bakı: XX əsr – Yeni Nəşrlər Evi, 2004, – 304 s.
2. Azərbaycan folkloru antologiyası, V c., Qarabağ folkloru. – Bakı: Nurlan, 2009, – 414 s.
3. Bayatılar. Tərtib edən: A.Məmmədova. – Bakı: Elm, 1977, – 328 s.
4. Hacı A. Bayatı poetikası. – Bakı: Elm, 2019, – 242 s.
5. Kərimova X. Bayatı mətnlərində söyləyici tərəfindən törədilən fəsadlar. // *Dədə Qorqud* (Elmi-ədəbi toplusu), III (28). – Bakı: Nurlan, 2008, 70-77.
6. Kərimova X. Folklor mətnlərinin tərtibi məsələləri. – Bakı: Elm və təhsil, 2019, – 192 s.
7. Qarabağ: folklor da bir tarixdir, VII c. Tərtib edən: L.Vaqifqızı. – Bakı: Zərdabi LTD MMC, 2014, – 444 s.
8. Qarabağ: folklor da bir tarixdir, VIII c. Tərtib edən: İ.Rüstəmzadə. – Bakı: “Zərdabi LTD” MMC, 2014, – 440 s.
9. Qarabağ: folklor da bir tarixdir, IX c. Tərtib edən: İ.Rüstəmzadə, – Bakı: 2014, Zərdabi LTD MMC, – 402 s.
10. *Ledialect et lefolk-lore du Karabagh (Azerbaïdjan du Caucase)*. Djeyhoun bey Hadjibeyli. Janvier-Mars. – Paris: 1933, p. 31-144
11. Süleymanova L. Müasir dövr folklor söyləyicilərinin xüsusiyyətlərinə dair. // “Ortaq türk keçmişindən ortağ türk gələcəyinə” III Uluslararası folklor konfransı. – Bakı: Səda, 2005, s. 243-246.

